

Јасминка Ранчић
Архив САНУ, Београд

ЕТНОГРАФ КОСОВА ПОП-ДЕНА ДЕБЕЉКОВИЋ, НАЦИОНАЛНИ
РАДНИК И НАЦИОНАЛНА ЖРТВА

За ово саопштење послужиће као материјал само оно што је особа о којој ће овде бити речи већ оставила као сведочанство о себи, односно све информације што ћемо овде пружити биће из једног извора. Реч је о грађи свештеника Дене Дебељковића, правог имена Младен, о његовој заоставштини у Архиву САНУ у Београду. Та заоставштина је део грађе Етнографске збирке истог архива и уведена је у његов Улазни инвентар 4. децембра 1979. године, а откупљена од Љиљане Дебељковић из Приштине. Заоставштина носи основни број 469, а смештена је у четири архивске кутије. Осим те заоставштине, у истој збирци налази се и рукопис Дене Дебељковића под редним бројем 10 и називом *Српске народне песме са Косова*.

Заоставштина је у рукопису, углавном самог творца, на табацима беле и плаве хартије, тачније дволицима, исписана плавим мастилом и понегде мастиљавом оловком. Сачињавају је углавном краће и дуже белешке и рукописи, као и акта и службена преписка између рашко-призренске митрополије и липљанске парохије, нешто личних докумената творца грађе (у оригиналу и препису) и нешто илустративног материјала (плакати и посетнице српских породица са Косова).

Сам Дена - Младен Дебељковић о себи је оставио прилично занимљиве податке, и то у једном аутобиографском спису,¹ где описује своје детињство, школовање, рану младост и свој живот до одласка у Призренску богословију. Даље податке о себи оставио је у преписима писама Митрополији, где су ти подаци послати.

Познато је да је Дена био сарадник Етнографског одбора Српске краљевске академије. Неки његови списи објављени су у Српском етнографском зборнику: Д е н а Д е б е љ к о в и ћ, *Обичаји народа српског на Косову Пољу*,

1 АСАНУ (Архив САНУ) Е-469-І-1

СЕЗб, књ. VII, СКА, Београд, 1907. год. и *Веровања српског народа на Косову Пољу*, СЕЗб, књ. Л, СКА, Београд, 1934. године.

У Годишњаку СКА за 1906 годину, књ. XX, на II скупу председништва СКА, под тачком 4, од 4. маја 1906. године, одлучено је да се Станоју Мијатовићу, Дени Дебељковићу и Атанасију Петровићу исплати по 60 динара од штампаног табака за радове о обичајима у VII књизи Зборника. У Годишњаку за 1910. годину, на II скупу Академије друштвених наука од 7. маја 1910. године, под тачком 6 одлучено је да се спис Дене Дебељковића *Прича о боју косовском* упути Етнографском одбору.

Према подацима које је сам записао, Дена је рођен отприлике 2. августа (по старом календару) 1858. године. Сви датуми који се у заоставштини спомињу забележени су по старом календару, који је на Косову важио до 1918. године. Ми их нисмо преводили на нови календар, тако да ће сви датуми до те године који овде буду наведени бити по старом календару.

Дена је рођен у селу Липљану. Отац је такође био из Липљана, Стојко Томић Дебељковић, земљорадник. Мајка се звала Стамена; и она је била из Липљана. Основну школу завршио је у Липљану, а у Призрену богословију 1876/79. године. Од 1879. био је учитељ у Липљану до 1889, а у Београду је завршио скраћени курс за учитеље 1889/90. године. Био је учитељ од 1890. до 1896, када је, 8. септембра, рукоположен за ђакона у манастиру Милешева и постао свештеник у нововарошкој цркви храма Пресвете Тројице.

У заоставштини су и синђелије Младена Дебељковића: прва је од 23. априла 1897. године, архијерејска синђелија митрополита Дионисија, за липљанску парохију од 134 дома, а последња је од 23. априла 1912, потписао је намесник Апостол Поповић у Приштини, издата је за I и II липљанску парохију, укупно 238 домова.²

За своју друштвену делатност Дена је добио признање, додуше постхумно, јер је убијен 1915. године, а из преписа документа којим се признаје његов рад види се да га је издало Министарство спољних послова Краљевине СХС, у Београду, 19. октобра 1922. Реч је о уверењу за породичну пензију супруге Магдалене, у коме се потврђује да је Дена Дебељковић провео као национални радник од 1879. до 1915. године. Препис акта није оверен, сачињен је руком, црним мастилом.³

Свештеник и учитељ Младен Дебељковић, звани Дена, записивао је много о свом раду и животу, али је и о много чему другом где је био учесник или само посматрао, а није га се непосредно тицало, оставио рукописе и забелешке. Његов начин прикупљања грађе одликује се пре свега прецизношћу. Тежи за тачним уочавањем и регистровањем виђеног али и свега при том проживљеног. Прошли догађаји су прецизно запамћени и забележени, као што се бележе и они што се управо дешавају. У начину описивања осећа се, пре свега, склоност ка појединостима и наизглед небитним ситницама, којима је функција употпуњавање целовитости описа или да допринесу његовој веродостојности. При том су лични став и вредновање онога што се запажа и посматра

2 АСАНУ Е-469-IV-30 и VII-7

3 АСАНУ Е-469-VII-12

склоњени далеко иза чињеница које се износе. Гледајући материјал што је оставио овај помало необични хроничар, чини се да је њему самом све што је радио било подједнако значајно, а све што је гледао и памтио вредело је исто онолико колико и оно у чему је сам учествовао.

Уз сваки примљени службени акт рашко-призренске митрополије постојала је Денина белешка на полеђини или као прилог, а сваки послати акт имао је свој препис у Дениној личној архиви. Зато, уз сачувана акта и личну преписку, такве забелешке представљају веома значајан извор информација.

У поменутом аутобиографском спису, Дена описује своје детињство у Липљану и доста напорне почетке школовања, а уз пут прича и о општим условима школовања деце и рада учитеља на Косову у оно време. Занимљива је епизода о Дени и његовим сељанима као кириџијама у служби турске власти, и малтретирања којима их подвргава власт и њени извршиоци аскери. Дена описује своје наивно и искрено сажаљење према промрзлим и изнуреним аскерима Арапима, насупрот њиховој каснијој суровости према њему. Осиони аскери Арапи садистички мрцваре његове волове, а Дена узалуд моли за милост. Појављује се аскерски старешина и као *deus ex machina* спасава младог Дену, јер одмах наређује да се растоваре полумртви волови, товар ставља на друга кола, а кириџију оставља на миру и одлази, одводећи са собом и своје војнике.

Епизода о Денином одласку у богословију подсећа на узбудљиву причу са срећним завршетком, у којој главни јунак стиже свом циљу савлађујући многе препреке. Дена прича о својој младалачкој жељи да настави школовање, док његова породица такве тежње сматра луксузом и губљењем времена. Дени се учини да нема наде, јер не може наставити школовање у свом месту. Али пут с оцем у Призрен ради трговине житом случајно га одводи до богословске школе, док је разговор са једним од питомаца пресудан да се Дена одлучи. Од интимне одлуке до њеног остварења је дуг пут; Дена то зна и своју замисао држи у тајности. Планира и тајни одлазак из куће пре зоре док сви спавају, али и на ту прилику мора да чека скоро годину дана. Када најзад креће на свој судбоносни пут у Призрен да би постао богослов, читалац и несвесно постаје нестрпљив. Да би било уверљивије, Дена приповеда како се идући путем крије од кириџија из свог села и од свих познатих, јер су баш тог дана и они кренули на пут ради трговине.

Као етнограф, Дена се показао као свестрано заинтересован сакупљач грађе; етнографски материјал се подједнако односи и на материјалну и на духовну културу. Од прикупљених народних песама, јер је и по томе значајан, записивач је неке оставио у заоставштини, а неке су, према његовом обавештењу, послате Српској академији, док су у заоставштини сачувани само њихови почетни стихови.

У заоставштини су углавном лирске песме (епских је мањи број), различитих подврста: љубавне, породичне, баладичне, ређалице, играчке, сватовске, митолошке, посленичке, здравице и разне друге обичајне песме. Уз стихове има и нешто приповедака, легенди и предања. Осим народног стваралаштва, ту је и други етнографски материјал: о пореклу појединих породица, речници дијалекатских израза, фраза, ономатопејских израза и мање познатих

речи. Сачуван је и упитник употребљен за обраду села Липљана и списак имена испитаника при описивању села. Постоји и грађа о народној медицини и разним обичајима, српским, цинцарским, турским, албанским, ромским и другим, као и грађа о начину исхране становништва, па и о справљању хране за стоку.

Прикупљена је и грађа о начину становања и живљења уопште, о ношњи и разним кућним радовима. Има и занимљивости, као о поправци напуклог земљаног посуђа, дрвених корита и разних других ствари за свакодневну употребу. Има и разноврсних рецепата за лекове за људе и животиње, справљање сиришта, разних јела, хране за стоку.

Велики део етнографске грађе је у облику веома несређених бележака. Тако се заједно са подацима о материјалној култури налазе разне анегдоте о поповима и ђацима, као и приче пре причаване као истинити догађаји.

Денини подаци се не односе само на његово место него и на сва друга места која је као парох опслуживао или познавао на неки други начин. Према сопственој тврдњи и званичним подацима, опслуживао је следећа села: Липљан, Алаш, Стасион, Крајиште, Коњух, Скуланово, Рибаре, Рујце, Ђурковце, Јенце, Белаћевац, Батусе, Топличане, Радево, Лепину и Добрево. Уз податке о селима, има и грађе о појединим личностима из локалне историје, података о локалној географији, топонимима, локалним легендама, пореклу становништва, националном саставу насеља. Има грађе и о свештенству, његовом имовинском стању, затим о типовима обрадивог земљишта, оснивању села, евентуалним археолошким налазиштима, Србима слободним сељацима.

Етнографске грађе има и у другим групама ове заоставштине. Сакупљач грађе је, на жалост, и те податке оставио несређене, па су остали онако како су и записани. Посебан значај имају спискови Дениних парохијана, а од занимљивости се могу издвојити таблице са подацима о разним мерним јединицама, тада у употреби на Косову, са објашњењима о превози једне јединице у другу. Ту су и подаци о новчаним јединицама на Косову и графички приказ аршина, са детаљним објашњењима.⁴

Етнографску вредност има и један ненасловљени спис о копању блага у липљанској цркви 3. новембра 1897. године. Главни виновник је млада девојка из села којој се, наводно, у сну јављао старац са белом брадом, показујући у цркви место са скривеним благом. Ископано благо би послужило за зидање конака око цркве, а копање би било срећно само уз крвну жртву (црно шиљеже без белега). Према упутствима из сна, копање блага у цркви требало је да изврше девојчин брат и тадашњи црквењак. Док рођаци убеђују девојку да се окане потраге за благом из снова, сеоски учитељ је подржава желећи да нанесе невоље црквењаку, а преко њега и Дени, који је тада био свештеник. Кад почне копање, учитељ закључа цркву и узбуди цело село, али се умешају и власт и заптије. После притварања виновника и перипетија са црквеним властима, све решава световни суд, који испада врло увиђаван. Окривљени плаћају накнаду учињене штете да би се поправила црква, а и сами добијају новчану накнаду за продужени притвор. На крају долазе прота из Приштине и игуман из

4 АСАНУ Е-469-III и Е-469-I-2

Грачанице ради освећења липљанске цркве. Дена описује ту службу у којој и сам учествује, али и цео догађај од почетка. Сви су учесници поменути са именима и ближним подацима, а препричане су и речи изговорене на суду.

Овај уистину исцрпан опис догађаја и људи садржи и појединости о веровањима и понашању људи и о њиховим међусобним односима.⁵

У овом догађају, где је и Дена био један од окривљених за инцидент, назиру се контуре сукоба у селу, веома важног за одређени период Младеновог живота, јер је због упорности својих непријатеља повремено имао велике тешкоће у односима са митрополијом, али и неким угледним личностима из Липљана. Сукоб је попримао различите обрте и облике али Дена никада није успео да га до краја изглади или реши.

Као свештеник и учитељ провео је доста времена не само вршећи ту дужност већ и бележећи све важније догађаје и појединости. У свом спису *О несрећном свештенству на Косову* пише о материјалном и социјалном положају свештеника, али и о квалитету њиховог рада. Ако је кандидат за свештеника из богате породице, постиже успех и без много рада, корупцијом и митом. Може се догодити да такав свештеник не зна ваљано чак ни правила црквеног обреда и да произвољно прекида обред у цркви, али зато може себи да плати синђелију и чин. Сиромашни свештеници су тешко добијали синђелије, опслуживали су мале и сиромашне парохије и живели у беди и дуговима које нису могле отплатити ни њихове породице после њихове смрти.⁶

О липљанској цркви и школи Дена је такође оставио прецизне податке. Забележио је ред татора цркве; према тим подацима било их је 25; забележени су хронолошки. Тај ред није познат до 1848. године, а од тада до 1850. као први татор наводи се поп Јован Ђорђевић-Ђосић са помоћницима. Последњи на списку је постављен 1909. године, Стојан Перић и његов помоћник Стојан Мирић. Уз тај списак наведени су и црквењаци (клисари), тринаесторица познатих. Многи од њих нису имали плату и хранило их је село, а живели су у својој или црквеној кући. Забележени су свештеници који су служили липљанску цркву. Пишући о себи као о последњем на списку, Дена говори и о сукобу Срба и Цинцара у Липљану као резултату сукоба српског свештенства са фанариотима.⁷

У Липљану су избили сукоби између српског становништва и Цинцара, којих је било девет кућа, због наредбе митрополије да се од цркве удаље стара свештеничка гробља. Цинцари су се томе супротставили и тада становништво више није хтело да их прими као таторе у црквено-школску општину. Цинцари се удружују са Гогама. Сукоб поприма драматичне размере тајанственим убиством татора Ђорђа Пешка, Цинцарина, док убица изгледа није откривен. По Дениној тврдњи, вероватно је у питању неко од моћних Пешкових непријатеља изван Липљана. Осумњичени као саучесници, Дена и неки сељаци проводе неко време у притвору. По Денином изласку из затвора митрополит Нићифор, да би удовољио захтевима Цинцара, поставља за пароха друге

5 АСАНУ Е-469-I-2

6 АСАНУ Е-469-IV-43

7 АСАНУ Е-469-IV-16

липљанске парохије јеромонаха Иринеја. Он је био родом из Далмације, питамац Призренске богословије, али је, наводно због самовоље, протеран са још 30 питамаца 1903. године.⁸ Тако Дена привремено губи другу парохију, а митрополит му привремено обуставља и испоруку жита. Тај сукоб је, према Дениним подацима, започео 1902. године.

Из записа под насловом *Први потајни и нечовечни долазак г. митрополита Нићифора у Липљан...*⁹ сазнаје се да је 16. маја, на први дан Духова, митрополит био позван у село Скуланово на свечаност ношења крста. Тада су га тајно позвали и у Липљан Цинцари и неки Срби, црквени тутори, али су липљански сељаци одбили да изврше обред ношења крста. Посета не тече по плану и митрополит одлази без уобичајеног обраћања сељацима.

У препису тужбе митрополиту Нићифору на наводно самовољно Денино понашање, којим је отуђио липљанске Цинцаре од цркве и школе, наводи се и Денина изјава пред извесним др Сушкаловићем, из Скопља, митрополитовим непријатељем, да би више волео да у Липљан дође "грчки поп" (фанариот) него српски. Тужбу су потписали председник општине и чланови¹⁰.

Митрополит је Цинцарима удовољно најпре оснивањем посебне школе, јер је, према Дениним забелешкама¹¹ под насловом *Грчка школа и учитељица у Липљану* 1906. године дошао Пантелија Теодосић и почео да учи децу у кући једног Цинцарина. Али 1907. године одлази кући на Ускрс и више се не враћа. На његово место долази други учитељ из Велеса. Српски конзул М. Пећанац објашњава Дени да општи интереси српског народа налажу добре односе са Грцима, Цинцарима и грчким патријархом. Дена је позиван да у тој школи свети водицу. Грчка учитељица, како је Дена зове, долази 1908. године; зове се Фанија и наводно је Бугарка. Ту школу посетио је грчки конзул 1908. године.

О доласку "грчког попа", фанариота у Дениним белешкама пише да је дошао из Скопља 1908. године. Постоји и копија писма конзулу Краљевине Србије у Приштини о укидању Српске основне женске школе и намере да се доведе "грчка учитељица". Постоје и молбе министру спољних послова Краљевине Србије у име црквено-школске српске општине да се Србима врати женска школа, од 8. и 14. августа 1908. године. На крају "грчки поп" бива протеран и ландури га враћају у Скопље почетком 1909. године.

О почецима свог рада као учитеља Дена пише у спису *Мој долазак из Србије и продужење рада школског и друге прилике*¹². То се односи на време после извршетка школовања за учитеља у Београду. Тада је сваки учитељ на Косову најпре морао да у Скопљу потврди своју сведојбу и школски програм, па тек онда да отвори школу. Програм и распоред предмета писани су на српском и турском језику у Митрополији. Дена је имао посебан проблем око испрађања грешке, омашком направљене у документу, арзавалу, где је писао да је бугарски а не српски учитељ.

8 АСАНУ Е-469-IV-39 и 46

9 АСАНУ Е-469-IV-22

10 АСАНУ Е-469-V-28

11 АСАНУ Е-469-IV-50

12 АСАНУ Е-469-IV-49

Да је Дена ипак био поштован у својој средини и да је стекао одређени друштвени статус говори и позивница на добротворну забаву, са играњем, Срба солунских, од 26. јануара 1896. године, у просторијама хотела "Империјал" у Солуну, у корист сиромашних ђака српске школе "Дом науке", на дан Светог Саве. У тексту се помињу "поданици Преузвишеног Августејшег монарха, њ. императорског величанства султана Абдула Хамида Хана II, моћног заштитника просвете. Позивница је штампана на српском језику, ћирилицом, и на турском језику¹³.

О Дениној политичкој делатности и приликама у то доба може нешто рећи Проглас Србима Османлијама, без датума¹⁴, штампан вероватно после 1912. године. То је позив Србима да напусте дотадашње организације оружане борбе за ослобођење и приступе Српској демократској лиги, поводом изгласавања Устава, ради очувања Османске Империје. Привремени одбор Лиге, после конференције у Скопљу, од 10. до 12. августа 1912. године, позива српско становништво да се прикључи тој организацији. Плакат је штампан на српском (ћирилицом) и турском језику.

Та организација је покушала да спроведе и изборе, који нису одржани. Постоји документ - распис Митрополије о састављању бирачких спискова, са упутством Дени, од 29. јануара 1912. године, ради избора народних посланика. Распис Епархијског одбора, од 10. марта 1912. године, Приштина, са потписом председника Дамјана Исаиловића, настао је поводом конференције у Скопљу. Односи се на избор Д. Исаиловића, Јована Ристића и Дамјана Прљинчевића за чланове привремене Епархијске управе. Тај одбор је послао Дени распис у вези са изборима за народне посланике, 6. октобра 1912. године. Последњи акт је Српске православне црквено-школске општине у Приштини, од 12. марта 1912. године, да се обавезују пододбори у свакој црквеној општини да се гласа за др Душана Ченића за народног посланика. За њега ће гласати и младотурска странка Јединство и напредак. Али, 28. марта 1912. године намесник Апостол Поповић писмено јавља Дени да бирачке спискове задржи код себе ради чувања, до даље наредбе, јер је избор повереника одложен до даљњег.

О ратном периоду и 1915. године, на жалост фаталној и за Дену, као занимљивије архивалије можемо поменути препис писма које је Дена упутио протојереју округа косовског, у коме јавља да је тутор цркве, као и школски одборници, отишао у рат. То писмо носи датум 1. мај 1915. године¹⁵. Међу том грађом су и извештаји о погинулима и две дописнице са фронта, такође са извештајима о погинулима¹⁶.

О смрти Дене Младена Дебељковића постоји запис његовог сина Владимира Дебељковића¹⁷, под насловом *Садржај убиства Дене Дебељковића свештеника из Липљана*. Према том сведочанству, 11. новембра 1915. године долази бугарска извидница у Липљан, али на кући Дене Дебељковића још није било беле заставе, што одмах изазива сумњу бугарских војника, који претра-

13 АСАНУ Е-469-VI-10

14 АСАНУ Е-469-VIII-8

15 АСАНУ Е-469-VII-6

16 АСАНУ Е-469-V-134 и 135

17 АСАНУ Е-469-VIII-1

жују кућу распитујући се за скривене комите. После уласка бугарске војске у Липљан и пљачке, 12. новембра 1915. године, Дена узима коња из штале а на питање породице одговара да га зову због опела неких умрлих. Пре него што је Дена успео да изиђе из куће, дошла су три бугарска војника са бајонетима, ухапсила га и одвела.

Породица никада више није видела Дену, али је касније сазнала од једног бугарског бригадног генерала да је одведен у Приштину и убијен. Код бугарских војника видео је коња свога оца. Касније су сазнали да је Дена убијен а коњ заплењен, али су војници одбили да им то кажу. Бригадни генерал је замолио Денину супругу да му опрости, али није рекао шта, тако да породица најпре мисли да јој је војска покрала одело из куће.

Jasminka Rančić

THE ETNOGRAPHER OF KOSOVO PRIEST-DENA DEBELJKOVIĆ, NATIONAL WORKER AND NATIONAL VICTIM

Dena Debeljkovic, his real name being Mladen, served as a priest, and as a teacher in his native village, Lipljan. Having completed his studies at the Prizren Seminary in 1879, he began to work first as a teacher, and in 1897 he received his first syncellus for the First Lipljan parish. He served as a priest until his death in 1915 when he was arrested and killed by the Bulgarin army occupying Kossovo. He was the chronicler of his time who noted down all important events that occurred in his own life and service, as well as in the life of his parishioners. As an ethnographer he collected a large body of various ethnographic facts concerning traditional folk culture, and especially folk artistic expressions in Kossovo. He was an associate of the Ethnographic Board of the Serbian Royal Academy.